

Старобільськ на початку Другої світової війни. Табір військовополонених

Аналітично-бібліографічна довідка

Уже в 1939 році Старобільськ став свідком військових подій Другої світової війни. Навесні 1940 року НКВД СРСР вчинили вбивства під час спеціальної операції одночасно у Катині, Калініні, Харкові, Києві та інших містах. Тривалий час факти стосовно масових розстрілів польських військовополонених приховувалися радянською владою. Так само не розголошувалася інформація про військові табори того періоду, умови існування затриманих людей.

Ця краєзнавча довідка присвячена саме Старобільському табору, який існував на території жіночого монастиря «Усіх скорботних Радість».

Уже в 1939 році Старобільськ став свідком військових подій Другої світової війни. Тривалий час факти стосовно масових розстрілів польських військовополонених, здійснених НКВД СРСР навесні 1940 року, у межах спеціальної операції одночасно у Катині, Калініні, Харкові, Києві та інших містах, були приховані радянською владою. Так само не розголошувалася інформація про військові табори того періоду, умови існування людей, які були затримані.

За словами історика українського інституту національної пам'яті, Олександра Зінченка:

«...у трьох спецтаборах НКВД – Старобільському, Козельському, Осташковському – ув'язнили 14 700 офіцерів польської армії, службовців прикордонної охорони та поліції. Іще 11 000 перебували у в'язницях Західної України та Західної Білорусі» [\[1\]](#).

Подана краєзнавча довідка присвячена саме Старобільському табору, який існував на території колишнього жіночого монастиря «Усіх скорботних Радість». Монастир засновано у 1872 р. Після багатьох років праведної служби йому довелося зіштовхнутися з політичною жорстокістю більшовитської влади. У 1918-20-х рр. монастир пограбовано більшовиками. У 1924 році на території храму відкрито дитячий будинок. У 1927 році ще діяв літній собор, але лише як прихідний храм. А в 30-ті роки приміщення монастиря цілком перетворилося на табір військовополонених. У 1929 році на основній його території під житло були переобладнані дві церкви, 10 кам'яних і 7 дерев'яних бараків. Після Другої світової на території монастиря базувалася військова частина. І тільки після 1992 року почалося відродження храму [\[8\]](#).

Повертаючись до деталей історії Старобільського табору, звертаємося до офіційного сайту інституту історії України, де дізнаємося, що 19 вересня 1939 року у Старобільську створено «табір для утримання військовополонених польської армії, захоплених під час вступу військ Червоної армії на територію Західної України після 17 вересня 1939» [\[2\]](#). Начальником табору був призначений капітан держбезпеки О. Бережков, комісаром – батальйонний комісар М. Кіршин.

Спочатку табір був перевантажений – більшість військовополонених розміщувалися в наметах, землянках. Дещо краще утримувалися генерали. У їхніх приміщеннях були ліжка, столи, стільці, шафи. Для старших офіцерів передбачалися ліжка у два яруси. Військовополонені не отримували передбачених норм харчування, необхідного санітарного забезпечення.

За даними інституту історії України, «станом на 29 грудня 1939 в таборі утримувалося 3945 офіцерів, із них кадрових – 2429, запасу – 1516, на 15 січня 1940 налічувалося 3916 в'язнів, із них віком 18-25 років – 105 осіб, 25-30 років – 695, 30-40 років – 1441, 40-50 років – 1196, 50-60 років – 454, від 60 років – 25 осіб. Станом на 16 березня 1940 в таборі перебували 3896 в'язнів» [2]. Згідно з постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 польські військовополонені були засуджені до смерті. Усього відповідно до записки голови КДБ СРСР при РМ СРСР О. Шелєпіна від 3 березня 1959 р., 3820 в'язнів Старобільського табору вивезені до міста Харкова, де розстріляні у внутрішній тюрмі Управління НКВС і поховані за 1,5 км. від села П'ятихатки. Протягом 1990-х рр. проводилися розкопки на місці поховання, а у 2000 році тут був споруджений меморіальний комплекс.

Цікаві деталі розкриває журналіст Михайло Бублик. У своїй статті він демонструє громадськості лист командувача обороною Львова Францішека Сікорського, який був одним із полонених табору. Пише Сікорський до Семена Тимошенка, командувача військами тодішнього Українського фронту:

«Маю честь повідомити Вам, що генерал Лянгер перед від'їздом до Москви передав мені зміст його розмови з Вами. Звідси знаю, що Ви зрозуміли суть нашого рішення, що ми, маючи письмову пропозицію німецького командування найбільш вигідних умов капітуляції, не відступили ні перед їхніми атаками, ні перед загрозою остаточного штурму чотирьох дивізій, що супроводжувався сильними бомбардуваннями міста.

Вам цілком зрозуміло, що ми без будь-яких сумнівів рішуче пішли на переговори з представником держави, у якій, на противагу Німеччині, панують принципи справедливості відносно до народів і окремих осіб, хоч ми ще не мали конкретних пропозицій Червоного Командування. Ви переконалися, що ми до кінця виконали наш солдатський обов'язок боротьби з німецьким агресором і своєчасно, у відповідній формі виконали наказ Польського Верховного Командування не вважати Червону Армію стороною, яка воює...

Я перебуваю в місті Старобільськ, куди спрямовані всі офіцери, згідно з наказом Польського Верховного Командування, здали зброю Червоній Армії не тільки у Львові, але і на решті території, на яку поширюється Ваша влада, як командувача Українським фронтом. Перебування в Старобільську та обмеження особистої свободи навіть тут, на місці, є для нас надзвичайно важким переживанням. У зв'язку з вище викладеним, прошу Вас вжити всіх можливих заходів для прискорення нашого звільнення. На завершення хочу Вас запевнити, що я звертаюся безпосередньо до Вас тому, що договір про капітуляцію був укладений через Ваших уповноважених. Сікорський» [3].

Адресант вірив у справедливість та можливість звільнення найближчим часом. Але лист заблукав у лабіринтах бюрократичної переписки і не знайшов свого адресата.

До листопада 1939-го року контингент у таборі не був постійним: частину його мешканців, етнічних українців і білорусів, відпустили на волю; вихідців з районів, що відійшли до Німеччини, обміняли на поляків, що знаходилися в німецькому полоні. 15 листопада тут остаточно сконцентрували близько 4 тисяч осіб, і до квітня 1940-го їх склад практично не змінювався. Серед інших у Старобільську жили 8 генералів, 187 полковників і підполковників, 112 капеланів, близько чотирьох сотень військових і цивільних хірургів, весь

колектив Інституту хімічного захисту та Інституту озброєння Війська Польського. Опинилися тут і 52 випадково затриманих цивільних, серед яких 20 професорів польських вузів.

Полонених не поспішали звільнювати, покращувати їм умови також. Лаврентій Берія в листі Йосипові Сталіну писав: *«Військовополонені офіцери і поліцейські, перебуваючи в таборах, прагнуть продовжувати контрреволюційну пропаганду, кожен з них тільки й чекає, щоб мати можливість активно включитися в боротьбу проти радянської влади»* [3]. Він пропонує всі справи бранців *«розглянути в особливому порядку із застосуванням вищої міри покарання»* [3]. Політбюро ВКП(б) Лаврентію Павловичу не заперечувало. А тому, вже 5 квітня 1940 року зі Старобільська виїхав перший транспорт на Харків. Зі спогадів начальника Калінінського облуправління НКВС, Д. Токарева, дізнаємося: *«Поляків поодиноці вели в червоний кут, тобто в ленінську кімнату, там звіряли дані: прізвище, ім'я, рік народження... Надягали наручники, вели в підготовчу кімнату, вставляли в рот кляп. Стріляли в потилицю. Використовували чекісти німецькі пістолети і кулі – радянські «ТТ» просто не витримували перевантаження»* [3].

Отже, 3820 полонених поляків працівники НКВС вивезли і розстріляли під Харковом. Ті ж полонені, хто залишилися у Старобільську, померли від ран, хвороб та нелюдських умов утримання.

У 1994 році експедиція Люблінського університету проводила на території міста археологічні розкопки, під час яких виявила залишки 48 польських військових [4]. Усі вони перепоховані на військовому кладовищі, розташованому на території села Чмирівка.

Щорічно, 1 листопада, представники польської діаспори та генерального Консульства республіки Польща вшановують пам'ять загиблих офіцерів.

Меморіальну дошку на монастирі, присвячену пам'яті жертв полону, урочисто відкрили 24-го квітня 2012-го року.

Джерела, використані для написання довідки, та корисні для всіх, зацікавлених темою

1. Зінченко О. Українська друга світова [Електронний ресурс] / Олександр Зінченко // Український інститут національної пам'яті. - Режим доступу: <http://bit.ly/2St3IS6> (дата звернення: 20.02.2019). – Назва з екрану.

2. Подкур Р. Ю. Старобільський табір військовополонених [Електронний ресурс] / Р. Ю. Подкур // Енциклопедія історії України. Т.9 (Прил-С). – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Starobilskiy_tabir (дата звернення: 20.02.2019). – Назва з екрану.

3. Бублик М. Старобільськ. Барак для польських офіцерів військовополонених [Електронний ресурс] / М. Бублик // Укрінформ: Мультимедійна платформа іномовлення України. – Режим доступу: <https://bit.ly/2S3H8Dd> (дата звернення: 20.02.2019). – Назва з екрану.

4. Кузнецов А. На Луганщині вшанували пам'ять жертв Катинського злочину [Електронний ресурс]/ Андрій Кузнецов // Радіо Свобода. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/2017735.html> (дата звернення: 20.02.2019). – Назва з екрану.
5. Незасуджене зло: 75 років Катинській трагедії [Електронний ресурс] /Олександром Зінченком [говорив] Олег Карп'як [журналіст]// BBC News Україна. – Режим доступу: <https://bbc.in/2BUOqzQ> (дата звернення: 20.02.2019). – Назва з екрану.
6. Гриневич Л. В. Катинський розстріл 1940 / Л. В. Гриневич // Енциклопедія Історії України. - К. : Наукова думка, 2007. - С. 140-141.
7. Гриневич Л. В. Катинський розстріл 1940 [Електронний ресурс] / Л. В. Гриневич // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2007. – Режим доступу: <https://bit.ly/2H0II2U> (дата звернення: 20.02.2019). – Назва з екрану.
8. Старобельский женский монастырь. – Старобельск: «исторический клуб», 2014. – 56 с.
9. Зінченко О. Година папуги. Українські сторінки Катині / О. Зінченко.-Вид. друге. - К. : Дух і літера, 2011. – 400 с.
10. Мірошніченко І. Останній етап / І. Мірошніченко. – Луганськ: Елтон-2, 2008. – 116 с.
11. Цвинтар польських офіцерів // Мірошніченко І. Старобільщина : історико-краєзнавчий нарис / І. Мірошніченко. – Луганськ : ВАТ «ЛЮД», 2002. – С. 62-67.
12. Цвинтар. Харків-П'ятихатка. – Х., 2006. – 30 с.
13. Чапський Ю. На Нелюдській землі / Ю. Чапський ; пер. з пол. О. Герасима. – Чернівці : Книги-XXI, 2017. – 320 с.
14. Заворотнов С. М. Харьковская Катинь / С. М. Заворотнов ; худож. Е. М. Мовчанюк. – Изд. 2-е, стер. – Х.: Консум, 2004. – 138, [1] с. : ил.
15. Микке С. «Спи, храбрый» в Катыни, Харькове и Медном / Станислав Микке ; вступ. Збигнева Бжезинского ; пер. Станислава Крымова. – Варшава : Совет Охраны Памяти Борьбы и Мученичества, 2001. – 254, [2] с. : ил. – (Библиотека «Прошлого и памяти»).
16. Пешковски К. З. ...и увидел ямы смерти / Ксендз Здзислав Пешковски ; [ред.: Анна Растваицка, Витольд Млодзеевски ; пер.: Степан Родевич]. – Х. – Медное – Катынь : б. и., 1995. – 119 с. : ил.
17. Правда и память : катынское преступление – Prawda i pamięć : Zbrodnia katuńska / Музей традиции Независимости в Лодзи, Общество «Катынская семья» ; [директор Г. Семиньски ; сцен. выст.: Р. Иваницки, Г. Янашек. – [Лодзь : б. и., 2012?]. – 15 с. : ил.

18. Bykownia: Cień Katynia : album / Tymon Kretschmer; Izabella Sariusz-Skapska ; Narodowe Centrum Kultury (Poland). – Warszawa : Narodowe Centrum Kultury, 2015. – [176] s. : il. – (Biblioteka Katyńska).
19. Charków, Katyń, Miednoje: Polskie cmentarze wojenne = Polish War Cemeteries = Польское военное мемориальное кладбище / [red. Andrzej Spanily ; tłum.: Jean Ward, Tatiana Kopats]. – Wyd. pierwsze. – Gdynia : ASP RYMSZA, 2000. – 231, [1] s. : il.
20. Czapski J. Na nieludzkiej ziemi / Jozef Czapski ; [korektor P. Mocniak, A. Szulczynska ; projekt okładki W. Siemaszkiewicz]. – Krakow : Znak, 2001. – 376, [3] s., [8] s. il. : il.
21. Gałek, B. Starobielsk. Obóz jeniecki NKWD. Wrzesień 1939- maj 1940 / Beata Gałek ; [przedśl. Andrzej Krzysztof Kunert ; Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa]. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2014. – 445, [1] s., [12] s. il., tabl. : il.
22. Gruner-Żarnoch E. Starobielsk w oczach ocalałych jeńców / Ewa Gruner-Żarnoch ; [projekt okładki L. Piosicki]. – SZCZECIN, 2001. – 330 s., [12] s. il., karty : il., karty.
23. Pamiętam. Katyń 1940 [Materiał graficzny] : [Kampania społeczno-edukacyjna : Dzień Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej 2010 : Wydanie arkuszowe] / Narodowego Centrum Kultury. – Warszawa : Narodowe Centrum Kultury, [2010]. – 1 l. (trzy razy złożone) + 1 przycisk.
24. Pieńkowski, Tadeusz. Massaker von Katyn = Katyn massacre = КАТЫНЬСКОЕ преступление = Zbrodnia katyńska : IV-V 1940 / Tadeusz Pieńkowski ; [przekł. z jęz. pol.: na jęz. ros. Galina Zakirowa, jęz. niem. Rafał Wałdoch, jęz. ang. Bogumiła Kiljan]. – Faksim. – Warschau : MAG, 2010. – 159 s. : il.
25. Rodziny Katyńskie : album / [red. W. Dusiewicz, A. Spanily]. – Gdynia : ASP Rymsza, 2001. – 303 s. : il.
26. Sprzączki i guziki z orzełkiem ze rdzy... : obraz ofiar Zbrodni Katyńskiej w pracach plastycznych młodego pokolenia / opracowanie Katarzyna Cegiela [and five others] ; Instytut Pamięci Narodowej. – Warszawa : IPN, 2012. – 216 s. : il.
27. Sprzączki i guziki z orzełkiem ze rdzy... : pamięć i upamiętnienie ofiar Zbrodni Katyńskiej oraz ich obraz w pracach plastycznych młodego pokolenia. T. 2 / [red. prowadzący Rafał B. Pękała ; współprac. Katarzyna Cegiela i in.] ; Instytut Pamięci Narodowej. – Warszawa : IPN, 2015. – 256 s. : il.
28. 1940 Katyń. Zbrodnia na nieludzkiej ziemi : komiks / scen.: Nowak Tomasz, Tkaczyk Witold ; il. są rys.: Gawronkiewicz Krzysztof, Michalski Jacek, Ozga Jerzy. – Poznan : Zin Zin Press, 2010. – 107, [4] s. : il.
29. Zagłada polskich elit. Akcja AB – Katyń / Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni, przeciwko Narodowi Polskiemu, Biuro Edukacji Publicznej ; red. Anny Piekarskiej. – Warszawa : IPN, 2009. – 87 s. : il.